

Komunikaciniai literatūrinės recenzijos žanro aspektai

Eugenija Valienė

Vytauto Didžiojo universiteto
Humanitarinių mokslų fakulteto doktorantė
Donelaičio g. 52–212, 44248 Kaunas
El. paštas: augute@valiai.lt

Literatūrinė recenzija užima tarpinę poziciją tarp žurnalistikos ir literatūrologijos. Priklausydama abiem mokslams, ji patiria ne tik žanrinės transformacijos iššūkių ar susiduria su kritiko kompetencijos problema, bet, daugumos literatūrologų teigimu, apskritai nyksta iš literatūrinės spaudos. Kaip tokios tendencijos priežastį literatūros tyrėjai įvardija buvusią totalitarinę santvarką, menką valstybės dėmesį (dažnu atveju – finansavimo stoką) ir recenzijos / recenzento nepilnavertiškumą.

Literatūrinė recenzija lietuvių literatūros teorijoje aptarta gana mažai. Remiantis lietuvių žurnalistikos teorijos teikiama klasifikacija, recenzija priklauso analitinių žanrų grupei, tačiau šis skirstymas gana sąlygiškas. Žanro ribų paslankumas didina literatūrinės recenzijos rūšinę įvairovę, padaro ją lankstesnę skaitytojams. Pakitusios sociokultūrinės sąlygos lemia platesnes recenzijos funkcijas.

Nors didžioji dalis straipsnyje analizuojamos mokslinės medžiagos priklauso komunikacijos mokslų sričiai, tačiau linkstama prie literatūrologinės perspektyvos: žurnalistikos ir literatūros tyrimų fone išryškėja literatūrinės recenzijos problematika. Lietuvių literatūrologų viešai deklaruojama pozicija ir žiniasklaidos teorijos sankirta yra šio straipsnio probleminė šerdis.

Esminiai žodžiai: komunikacija, literatūros kritika, literatūrinė periodika, literatūrinė recenzija, recenzentas, spaudos žanrai.

Literatūrinės recenzijos žanro aktualizacija

Viešojoje erdvėje netylančios diskusijos ir vyraujanti kontraversiška nuomonė apie literatūrinę spaudą ir ypač apie literatūros kritiką joje priverčia atidžiau išsižūrėti į vieną iš dažniausių populiariosios kritikos žanrų – recenziją. Susiformavusi viešojo nuomonė leidžia teigti, kad literatūros kritika nyksta, prastėja, kritikai nevykdo savo profesinių priedermių: „Literatūros kritika Lietuvoje dabar, atrodo, nugrimzdusi į gilią komos būseną: naujos knygos recenzuojamos retai, dažniausiai jos tik anotuojamos arba reklamuojamos“¹. Populiarūs ir populiariosios kritikos žanrai (pavyzdžiui, recenzija) praranda savo žanrinę formą ir specifiką.

Apibendrintai galima teigti, kad recenziją inspiruoja meno kūrinys, kurį ji reflektuoja. Jei nėra apie ką rašyti ir ką kritikuoti, nėra ir recenzijų. Tačiau empirinė medžiaga (statistiniai knygų leidybos duomenys, sausakimši knygynai) liudija, kad rašyti yra apie ką. Dėl to kyla daug klausimų, skatinančių ieškoti susiklosčiusios situacijos priežasčių. Pavyzdžiui, kodėl literatūrologai vengia rašyti recenzijas? Ar nėra tekstų, vertų atidaus recenzento žvilgsnio? Ir apskritai įdomu, kas yra recenzija ir kokie jos tikslai? Koks recenzijos, kritiko ir skaitytojo santykis ir reikšmė lietuvių literatūros lauke? Gal literatūrinė recenzija nebeatitinka XXI-ojo amžiaus kritikos paradigmų? Gal postmodernusis būvis lemia kritinės sąmonės kaitą ir jos raiškos recenzijos žanras nebepatenkina? Atsakymai į šiuos klausimus bent maža dalimi padėtų išgryninti literatūrinės recenzijos žanro koncepciją ir dekadansą šiuolaikinėje lietuvių literatūros kritikoje.

Remiantis recenzijos žanro apibrėžtimi, teoriniais šaltiniais stengiamasi apibendrinti viešajame diskurse pasklidusias literatūros kritikos nykimo tendencijas, aktualizuoti spaudos ir literatūrinės recenzijos situaciją 1991–2012 metais (interneto erdvėje publikuotos literatūrinės recenzijos lieka nuošaly dėl pačios medijos, kuri lemia žanrinę recenzijos specifiką). Siekiama nustatyti objektyvias pesimistinės lietuvių

¹ DRUNGYTĖ, Erika. Melodijos ir prasmės. *Nemunas*. 1997, Nr. 12, p. 17.

literatūrologų pozicijos priežastis, nusakyti situaciją iš komunikacijos mokslų perspektyvos.

Recenzijos žanro istorinė kilmė

Žanro pavadinimas „recenzija“ kildinamas iš lot. *recensio* – įvertinimas, o kilmė siejama su bibliografiniais knygų aprašais, periodikoje išsivirtusiais XVIII a. pab.–XIX a. pr.² Spartėjant industrializacijai, pradėjus diegti technologines inovacijas, pagreitėjo periodikos leidybos tempai, o padidėjęs visuomenės dėmesys kultūrai ir literatūrai sudarė sąlygas išsivirti ir plėstis ne tik recenzijai, bet ir apskritai rasti specialiajai periodikai. Žurnalistikos tyrėjas Bronius Raguotis teigia, kad „literatūros recenzijos lopšys – masinė periodika: ji ten atsirado ir išsivystė, iki dabar tai jos patogiausia vieta“. Reikia atkreipti dėmesį į tai, kad apibrėžiant recenziją, akcentuojama, jog „dažniausiai recenzijos publikuojamos spaudoje, gali būti skelbiamos per radiją ir televiziją“³. Tačiau iš lietuvių literatūros kritikos tradicijos matyti, kad šis kritikos žanras lieka tik spaudos žanru (stebėjimo duomenys rodo, kad dauguma recenzentų yra literatūrologai⁴), todėl literatūrologijoje šykštu tipologinio pobūdžio informacijos apie recenzijos žanrą⁵. Išsivijos literatūros tyrinė-

² Рецензия. Как её писать? [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://blogs.privet.ru/community/sensation_life/56793610> [žiūrėta 2012 m. rugsėjo 12 d.].

³ Žurnalistikos enciklopedija. Vilnius: Pradai, 1997, p. 421.

⁴ Nors statistikos duomenų nėra, tačiau pasklaidžius literatūrinės periodikos puslapius, matyti literatūros mokslui žinomų pavardžių, pavyzdžiui: Viktorijos Daujotytės, Manfredo Žvirgždo, Vito Areškos ir kt. recenzijos.

⁵ Viktorija Daujotytė knygoje „Lietuvių literatūros kritika. Akademinio kurso paskaitos“ bendrais bruožais aptaria recenziją, kadangi daugiau dėmesio skiria literatūros kritikai. Didesnį dėmesį į bendrąsias literatūros kritikos tendencijas kreipia ir Elena Baliutytė, analizuodama lietuvių literatūros kritiką 1945–2000 metais. Dėl to galima teigti, kad lietuvių literatūros kritikoje kol kas vyrauja tendencija akcentuoti perduodamą informaciją, o ne tipologizuoti jos žanrus. Juolab, kaip savo knygoje pastebi E. Baliutytė, „metakritinė tendencija sustiprėjo“ (BALIUTYTĖ, Elena. Laiko įkaitė ir partnerė: lietuvių literatūros kritika 1945–2000. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2002, p. 10), tačiau dar ne visai išsiplėtė.

tojas Kęstutis Kebllys pabrėžia: „nors šnekėjimas apie naujas knygas yra panašus į kritiką, bet tai jokių būdu ne kritika, ne rimta, mokslinė aura apgaubta literatūros kritika. Recenzijų gamyba nėra koks nors šlovingas užsiėmimas (aš tai žinau, nes ir pats esu toje gamyboje dalyvavęs), bet vis dėl to tai yra kultūrinis užsiėmimas, ir jį reikia kaip nors pavadinti. Tačiau kol kas nors nukals geresnį terminą, kolektyvinį recenzijų kūrimą vadinsiu smulkiąja literatūros kritika“⁶. Tiek anglosaksiškoje, tiek slaviškoje literatūrinės recenzijos koncepcijose svarbiausia šio žanro raiškos erdvė yra periodika⁷. Be to, lingvistė Rūta Marcinkevičienė pastebi, kad „recenzija <...> nėra dažna bendrojo pobūdžio spaudos leidiniuose, ją lengviau rasti mokslinėje ar meninėje periodikoje“⁸. Literatūrinėje periodikoje daugiausia dėmesio skiriama literatūros problemoms spręsti, publikuojami nauji rašytojų kūriniai. Tačiau joks kokybiškas literatūros kūrinys neįsivaizduojamas be recenzijų ir be argumentuotos nuomonės, nes jų nebuvimas tarsi liudija literatūros neįgalumą.

Apibendrinant literatūrinės recenzijos koncepciją, ryškėja nuomonė, kad šis kritikos žanras labiau priskiriamas literatūros kritikai. Dėl to aprioriškai galima teigti, kad literatūrologai yra labiausia suinteresuoti reflektuoti naujai pasirodžiusius grožinius tekstus, nes literatūra – literatūrologijos objektas ir pretekstas bei grožinio kūrinio ilgalaikio gyvavimo laidas (literatūrologės Jūratės Sprindytės teigimu, kūriniai įgyja išliekamąją vertę tik tada, kai yra reflektuojami, nes jie išlieka „ne tik dėl

⁶ KEBLYS, Kęstutis. Smulkiosios kritikos rasa literatūros dobilienoje. *Smulki kritikos rasa*. Vilnius: Versus aureus, 2011, p. 134.

⁷ Anglosaksiškąją literatūrinės recenzijos koncepciją pateikia Johnas Anthonis Cuddonas ir pabrėžia, kad recenzijos publikuojamos žurnaluose ir kituose periodiniuose leidiniuose (CUDDON, John Anthony *The Penguin Dictionary of Literary Terms and Literacy Theory*. London: Penguin Books, 1992, p. 792–793). Slaviškąją literatūros kritiką reprezentuojanti O. S. Lisicina teigia, kad recenzija – literatūrinės, laikraštinės-žurnalinės publikacijos žanras [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://www.publiclibrary.ru/readers/otlichnik/learn-kak-napisat-recenziju.htm>> [žiūrėta 2012 m. rugsėjo 12 d.].

⁸ MARCINKEVIČIENĖ, Rūta. *Žanro ribos ir paribiai*. Vilnius: Versus aureus, 2008, p. 152.

pačių tekstų tvarumo, bet ir dėl kritinės refleksijos⁹). Taigi literatūrinė recenzija traktuotina kaip *sveiko* kultūrinio gyvenimo požymis, adekvataus literatūrinio lauko išdava.

Recenzijos struktūra ir funkcijos

Recenzijos vidinę ir išorinę struktūrą lemia jos priklausymas dviem sritims. Literatūrinė recenzija priskiriama literatūros kritikai todėl, kad jos analizės objektas yra grožinis kūrinys. Žurnalistikos žanru laikoma dėl to, kad jos funkcionavimo erdvė – periodika. Šios dvi sąlygos lemia, kad kalbėjimas apie literatūrinį tekstą turi būti pritaikytas masiniam skaitytojui ir atitikti publicistinio žanro reikalavimus. Aptardama svarbiausias periodinės spaudos žanrų grupes ir jų narius, R. Marcinkevičienė recenziją priskiria prie analitinių žanrų, tačiau „nuo kitų analitinių žanrų recenzija skiriasi tuo, kad turi griežtesnę informacinę struktūrą, paremtą tam tikrais reikalavimais: recenzija turi aptarti kūrinį ir pateikti jo vertinimą. Tai suponuoja dvi recenzijos dalys – į objektyvumą pretenduojantis aprašymas arba atpasakojimas ir subjektyvus vertinimas“¹⁰. B. Raguotis pastebi, kad į literatūros naujieną recenzija reaguoja „daug greičiau ir paslankiau, negu tai galėtų kiti analitiniai žanrai“¹¹. Recenzijos priklausymas analitinių žanrų grupei reglamentuoja ne tik jos perteikiamos informacijos pobūdį, bet ir struktūrą.

Kalbėdama apie kritiko kompetenciją J. Sprindytė teigia, kad ją apibūdina „vertinimas, argumentacija ir sprendimas“¹². Ši triada tarsi struktūruoja recenziją, įprasmina jos pagrindinius nekintančius elementus.

⁹ SPRINDYTĖ, Jūratė. Grįžkim prie abėcėlės. *Literatūra ir menas*. 2004 m. kovo 5 d., p. 7.

¹⁰ MARCINKEVIČIENĖ, Rūta. Žanro ribos ir paribiai.. Vilnius: Versus aureus, 2008, p. 153.

¹¹ RAGUOTIS, Bronius. Literatūros recenzija. *Žurnalisto žinynas*. Kaunas: Vilius, 1992, p. 99.

¹² SPRINDYTĖ, Jūratė. Grįžkim prie abėcėlės. *Literatūra ir menas*. 2004 m. kovo 5 d., p. 7.

Ekskursas į žanro teoriją

Siekiant nusakyti literatūrinės recenzijos specifiką, išskirti skelbiamos jos nykimo priežastis, pravartu susikoncentruoti į gilesnę žanro apibrėžtį, kuri lemia vidinę ir išorinę recenzijos struktūrą. Atidesnis žvilgsnis į žanrą leis aiškiau apibrėžti nekintančias recenzijos savybes ir išryškinti žanrinėms transformacijoms paslankiausius elementus.

Literatūrinei recenzijai (ir apskritai recenzijai) daugiausia dėmesio skirta žurnalistikos ir komunikacijos mokslų literatūroje. Apibendrinant šį žanrą apibūdina „Žurnalistikos enciklopedija“¹³, daugiau apie ją kalba B. Raguotis „Žurnalisto žinyne“¹⁴. Kiek plačiau recenziją apibūdina Audronė Bitinienė savo monografijoje „Publicistinis stilius“¹⁵. Išsamią informaciją savo studijose pateikia R. Marcinkevičienė (knygoje „Žanro ribos ir paribiai. Spaudos patirtys“¹⁶ ir straipsnyje „Žanrų kaita posovietinės Lietuvos dienraščiuose“¹⁷) ir Jolanta Mažylė viename iš kolektyvinės monografijos „Medijos, žiniasklaida, žurnalistika tradicinėje ir tinklaveikos visuomenėje“ skyrių¹⁸. Šios mokslininkės aptaria rytų žiniasklaidos mokslų teorijas, apibendrina vakarietiškus žanro teorijos tyrimus, remiasi masinės komunikacijos tyrėjo Deniso McQuailo ir kitų komunikacijos mokslų teoretikų moksliniais darbais.

Aktualizuojant literatūrinės recenzijos žanro ypatumus, nesunku pastebėti (ir dėl to aprioriškai galima daryti išvadą, kodėl literatūrolo-

¹³ Žurnalistikos enciklopedija. Vilnius: Pradai, 1997, p. 421.

¹⁴ RAGUOTIS, Bronius. Literatūros recenzija. *Žurnalisto žinynas*. Kaunas: Vilius, 1992, p. 99–100.

¹⁵ BITINIENĖ, Audronė. Publicistinis stilius. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2007, p. 95–96.

¹⁶ MARCINKEVIČIENĖ, Rūta. Žanro ribos ir paribiai. Vilnius: Versus aureus, 2008, p. 152–154.

¹⁷ MARCINKEVIČIENĖ, Rūta. Žanrų kaita posovietinės Lietuvos dienraščiuose. *Darbai ir dienos*. 2008, Nr. 49, p. 197–217.

¹⁸ MAŽYLĖ, Jolanta. Rašto raiškos (spaudos) žanrų klasifikavimas: tradicija ir konvergencija. *Medijos, žiniasklaida, žurnalistika tradicinėje ir tinklaveikos visuomenėje*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2012, p. 160–178.

gija recenziją labiau priskiria publicistikai), kad „žanro teorija, kilusi iš literatūrologijos“¹⁹, kur remiantis žanro sąvoka siekiama apibūdinti pagrindines literatūros rūšis – lyriką, epą ir dramą, t. y. tipologizuoti ir struktūruoti analizuojamus literatūrinius tekstus. Recenzijos žanras nėra literatūrologų analizės objektas, nors, „atgavus nepriklausomybę, išryškėjus literatūros kritikos metodologinio atsinaujinimo būtinybei, akivaizdžiai sustiprėjo jos metakritinė tendencija“²⁰.

Bendriausia prasme, D. McQuailo teigimu, „žodis „žanras“ reiškia bet kokio daikto rūšį ar tipą“²¹. „Paprastai žanrai siejami su konvencionalumu, tradicija. Įprastos žanro apibrėžtys grindžiamos tik tekstų dėsninumu, o žanrai laikomi įprastinės formos ir turinio tekstais“²². Vienam ar kitam žanrui priskiriami tekstai, turintys tam tikrų struktūrinių ir kalbinių požymių rinkinius, pagal kuriuos ir yra atpažįstami. Aiškūs žanro bruožai, atkartojant D. McQuailo mintis, gali būti priemonė nuosekliai ir efektyviai kurti produkciją bet kurioje terpėje ir susieti ją su klientų (angl. „customers“) lūkesčiais²³. Vadinasi, recenzijos skaitytojas turi lūkesčių, kuriuos skaitomas kritikos tekstas turėtų patenkinti. Taip žanras tampa koduota socialine bendravimo forma, todėl, remdamasi Carolyn R. Milner, R. Marcinkevičienė jį apibūdina „kaip socialinį veiksmą“²⁴, taip dar labiau susiedama su komunikacija.

Literatūrinėje recenzijoje labai aiškus socialinis judesys, t. y. aiški orientacija į skaitytoją (tai būdinga ir visai publicistikai), leidžianti šį

¹⁹ MARCINKEVIČIENĖ, Rūta. Žanro ribos ir paribiai. Vilnius: Versus aureus, 2008, p. 12.

²⁰ BALIUTYTĖ, Elena. Laiko įkaitė ir partnerė: lietuvių literatūros kritika 1945–2000. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2002, p. 10.

²¹ McQUAIL, Denis. Mass Communication Theory. London: SAGE Publications, 1990, p. 199.

²² MARCINKEVIČIENĖ, Rūta. Žanro ribos ir paribiai. Vilnius: Versus aureus, 2008, p. 12.

²³ McQUAIL, Denis. Mass Communication Theory. London: SAGE Publications, 1990, p. 2.

²⁴ MARCINKEVIČIENĖ, Rūta. Žanro ribos ir paribiai. Vilnius: Versus aureus, 2008, p. 13.

žanrą vadinti komunikatyviu. Pastarąją tezę patvirtina ir literatūros kritikos pozicija: literatūrologės Elenos Baliutytės teigimu, „šiandieninės poststruktūralistinės literatūros teorijos, literatūrą laikančios komunikacijos aktu, literatūros kritiką traktuoja kaip vieną iš specifinių literatūros fenomeną supančių socialinių struktūrų“²⁵. Taigi literatūrinė recenzija yra metaliteratūrinis komunikacinis aktas, turintis aiškių žanro bruožų.

Literatūrinė recenzija: tarp literatūrologijos ir žurnalistikos

Literatūrinė recenzija suprantama kaip dviejų sričių – literatūros ir žurnalistikos – žanras. Kokybiška literatūrinė (taip pat ir kultūrinė) periodika yra neatsiejama nuo įvykių ir naujienų, susijusių su literatūra, apžvalgos ir analizės. Literatūros kūrinys kaip rašytinio žodžio menas yra naujai pasirodęs tekstas, turįs patraukti skaitytojo dėmesį. Specialioji periodika ne tik pastebi, tačiau, kaip minėta, ir apžvelgia bei analizuoja literatūros naujienas. Toks analitinis pjūvis įmanomas tik pasinaudojus recenzijos žanru (ji balansuoja ant literatūros kritikos ir žurnalistikos ribos). Recenzijos žanro atsiradimas siejamas su periodikos, o ypač su specialiųjų (kultūrinių ar literatūrinių) leidinių, paplitimu ir poreikiu reflektuoti meno pasaulio naujienas. Taigi šis žanras priskirtinas žurnalistikai ir meno (literatūros) kritikai. Kaip teigia literatūros mokslininkė Viktorija Daujotytė, „recenzijos – kritikos kasdienybė“²⁶, literatūrologas Giedrius Viliūnas jas įvardija kaip einamąją kritiką²⁷, o poetas, literatūros kritikas Valdas Kukulius vadina aktualiąja²⁸, B. Raguočiu

²⁵ BALIUTYTĖ, Elena. Laiko įkaitė ir partnerė: lietuvių literatūros kritika 1945–2000. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2002, p. 11.

²⁶ DAUJOTYTĖ, Viktorija. Lietuvių literatūros kritika. Akademinio kurso paskaitos. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2007, p. 39.

²⁷ ŽEMGULYTĖ, Paulina. Kaip interpretuojama literatūra. *Literatūra ir menas*. 2002 m. balandžio 19 d., Nr. 2895.

²⁸ KUKULIUS, Valdas. Dešimt tezių, kurias turėtų patikrinti kritika. *Literatūra ir menas*. 1998 m. rugsėjo 12 d., p. 14.

recenzija esanti „literatūros kasdienybės žanras“²⁹. Toks apibūdinimų įvairialypiškumas apibūdinant šį kritikos žanrą liudija skirtingą požiūrį į recenziją ir recenzavimą, skirtingas etines literatų (rašytojų, literatūros tyrinėtojų ar literatūrai artimų žurnalistų) nuostatas ir estetines koncepcijas. Galima teigti, kad literatūra ir jos problemomis gyvenantys asmenys mėgina nusakyti recenzija reiškiamos kritikos pobūdį.

Apie literatūrinę recenziją kiek bendriau kalba tie, kuriems literatūra yra viena iš jų veiklos sričių – svarbu ne kritikos pobūdis, bet norima įsigilinti į jos esmę, apibrėžti funkcijas. Filosofas Antanas Maceina, gvildendamas literatūros kritikos koncepciją, akcentuoja moralinius recenzijos aspektus. Filosofo nuomone, literatūros kritika (taip pat ir recenzija, kurią jis vadina „viena iš literatūros kritikos rūšių“³⁰ ir „literatūrinė kasdienybė“³¹), yra įsipareigojusi ir kūrėjui, ir veikalui, ir rašytojui. Recenzija yra pernelyg ribota, kad įvykdytų visus minėtai kritikai keliamus reikalavimus. A. Maceinos žodžiais tariant, „savo pobūdžiu ji (recenzija – E. V.) patenkina tik visuomenę, t. y. pristato naujus talentus ir naujas formas. Bet ji beveik nevadovauja kūrėjui ir neatskleidžia veikalo. Viena kita citata, viena kita kūrinio siužeto detalė dar nėra kūrinio entelechijos³² suvokimas ir jos pakėlimas į principų aukštį. Recenzija yra tik visuomenei, anai tingiai, nerangiai visuomenei. Bet literatūros gyvenime jos per maža. *Literatūros kritika, kuri pasitenkina recenzija, yra pakeliui į nuosmukį. Vis dėlto Lietuvoje ir (ypač) tremtyje recenzija yra beveik vienintelė karalienė. <...> Tai yra ženklas, kad literatūrinis mūsų gyvenimas yra per daug sukasdienėjęs, kad mes per daug žvelgiamoje ir visuomenę ir per maža į kūrėją ir į kūrinį. <...> Receptinis vei-*

²⁹ RAGUOTIS, Bronius. Literatūros recenzija. *Žurnalistų žinyras*. Kaunas: Vilius, 1992, p. 99.

³⁰ MACEINA, Antanas. Literatūrinės kritikos prasmė. *Raštai*. Vilnius: „Margi raštai“, 2004, t. IX, p. 259.

³¹ *Ten pat.*

³² *Entelechija* – filosofo Antano Maceinos vartojama sąvoka, reiškianti būties kaip visumos išgyvenimą.

kalo pasklaidymas yra greičiau jam pakenkimas negu jo pristatymas³³. Filosofo nuomone, recenzija, kuri orientuota į masinį skaitytoją (tokiu galima laikyti literatūrinės spaudos adresatą), pasmerkia literatūros kritiką rutinai, o pačią literatūrą supaprastina, profanizuoja, nes, recenzija, kaip ir kritikas, „tėra virtuali figūra, atliekanti literatūros aptarnavimo funkcijas“³⁴. Žurnalistas B. Raguotis laikosi nuomonės, kad „literatūrinė recenzija paprastai priskiriama prie literatūros kritikos (ar kritikos ir bibliografijos) žanrų. <...> Be jos negali išsiversti nei literatūra, nei jos kritika, nei pagaliau skaitanti visuomenė“³⁵. Net literatūros mokslininkai pabrėžia bendresnius literatūrinės recenzijos aspektus ir poveikį visuomenei, kuris kyla iš recenzento gebėjimo argumentuoti ir įtaigiai reikšti savo mintis apie grožinį tekstą.

Iš kritiko tikimasi kompetentingos nuomonės, tačiau norima, kad jai neturėtų įtakos paties recenzento autoritetas, nes „plačiajai auditorijai reikia ne analizės vingrybių iššūkio, o eksperto patarimo. Dažniausiai kritikas laikraštyje rašo ne rašytojams, ne kolegoms kritikams ar draugams aukštųjų mokyklų profesoriams. Jų adresatas yra tūkstančiai skaitytojų, o uždavinys panašus į liūdnei pagarsėjusį kritiko uždavinį – pasiūlyti patrauklią medžiagą ir pateikti naudingą patarimą“³⁶. Pastaroji citata kondensuotai nusako, ko tikimasi iš kritiko ir jo rašomos recenzijos, o skirtinga recenzijos koncepcija (pvz., A. Maceinos ir B. Raguočio) suponuoja skirtingas recenzijos konstravimo ypatybes, tačiau iškelia bendrą – analitinį – jos pradą.

Šiuolaikinė literatūrinė recenzija yra patyrusi žanrinių transformacijų, kurias išprovokavo spartus technologinės plėtros procesas ir me-

³³ *Ten pat.*

³⁴ PELURITYTĖ, Audinga. Ir vėl rūkas, ir vėl ežiukai rūke [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://tekstai.lt.karvelis.serveriai.lt/zurnalas-metai/700-gyventi-ir-rasyti-2006-j-knygos-2>> [žiūrėta 2012 m. spalio 24 d.].

³⁵ RAGUOTIS, Bronius. Literatūros recenzija. *Žurnalisto žinynas*. Kaunas: Vilius, 1992, p. 99.

³⁶ JUNDZE, Arno. Apie kritiką spaudoje, akademizmą ir nekokį kvapelį, kuris lydi šiuos procesus. *Metai*. 2009, Nr. 1, p. 113.

dijų įsigalėjimas. Kad šis konstatavimas nebūtų savitiksliis, prasminga įsigilinti į aptariamosios recenzijos žanro teoriją ir išskylančią jos conceptualizavimo priešpriešą ir taip išryškinti ir aktualizuoti žanro kaitos aspektus, t. y. svarbu akcentuoti, kas aptariant šio žanro plėtrą yra pastovus dydis, o kas turi ypatybę kisti. Kisdama ir prie laiko bei skaitytojo reikmių prisitaikanti literatūrinė recenzija išsaugo tam tikrus formalius bruožus, pagal kuriuos ji identifikuojama ir atskiriama nuo kitų smulkiųjų literatūrinės kritikos žanrų (anotacijos, esė). Kaip minėta, pagrindinė literatūrinių recenzijų funkcionavimo erdvė – literatūrinė periodika, o jų egzistavimas liudija literatūrinio gyvenimo vitališkumą, kritinės refleksijos operatyvumą. Visgi recenzija kaip literatūrinio gyvenimo aktyvumo rodiklis yra gana sąlygiška – dalis recenzijų yra inspiruotos suinteresuotų asmenų (leidėjų ar pačių autorių). Tačiau tai atskira, išsamesnės analizės reikalaujanti tema.

Recenzijos žanro funkcionavimo erdvė

Recenzija kaip smulkusis kritikos žanras turi ne tik aktualizuoti naują kūrinį, bet ir prisitaikyti prie publicistinio stiliaus ypatybių. Nors teorinė literatūra³⁷ aptariamą recenziją linkusi priskirti tiek literatūrologijai, tiek žurnalistikai, tačiau Lietuvių literatūros enciklopedijoje, priešingai nei gausioje žurnalistikos teorijoje, išsiverčiama be recenzijos definicijos. Nesunku pastebėti, kad kiek kitokios yra pasaulinės literatūrologijos tendencijos: Vakarų (anglosaksiškąjį požiūrį) šiame straipsnyje reprezentuoja literatūros mokslininkas Johnas Anthonis Cuddonas ir „The Penguin Dictionary of Literary Terms and Literacy Theory“, recenziją (angl. „review“) apibrėžiantys kaip literatūros, meno, kino ar

³⁷ RAGUOTIS, Bronius. Literatūros recenzija. *Žurnalisto žinynas*, Kaunas: Vilius, 1992, p. 99–100; MARCINKEVIČIENĖ, Rūta. Žanro ribos ir paribiai. Vilnius: Versus aureus, 2008, p. 152–154; Žurnalistikos enciklopedija. Vilnius: Pradai, 1997, p. 421; CUDDON, John Anthony *The Penguin Dictionary of Literary Terms and Literacy Theory*. London: Penguin Books, 1992, p. 792–793; БЕЛЬЧИКОВ, Николай. Рецензия. *Литературная энциклопедия. 1929–1939*. Москва: Издательство Коммунистической Академии, 1939, в 11 т., стр. 642–643.

muzikos kūrinio kritikos žanrą³⁸. Remiantis literatūros tyrinėtoju Ni-kojalumi Belčikovu, galima aktualizuoti ir apibendrintą Rytų literatūros (slaviškąją) recenzijos traktuotę: tai labiausiai paplitęs kritikos žanras, kritinė kūrinio analizė³⁹. Iš to galima daryti išvadą, kad literatūrologijoje vyrauja nuomonė, jog literatūrinė recenzija iš esmės yra žurnalistikos žanras, aktualizuojantis literatūros gyvenimo naujienas, analizuojantis kūrinį pragmatiniais tikslais, tačiau neimponuojantis pernelyg akademiškai lietuvių literatūrologijai ir lietuvių literatūros tyrėjams, recenzijų rašymą suvokiantiems kaip savo literatūrologinės kompetencijos devalvaciją.

Kita vertus, publicistinis rašymas yra komunikatyvesnis, orientuotas į platesnę, specifinio teorinio pasirengimo neturinčią skaitytojų auditoriją (juk dažnu atveju recenzijos skaitytojas yra ir recenzuojamo kūrinio skaitytojas). Žiniasklaida (nesvarbu, specialioji ar ne) yra visuomenės informavimo priemonė⁴⁰, paklūstanti masinės komunikacijos logikai. Literatūros periodikoje publikuojama recenzija – tai tekstas, neretai atliekantis patariamąją funkciją, o norint patarti, užtenka subjektyvios nuomonės (užuomina į žanrinius pokyčius). Analitiniai žanrai, prie kurių priskiriama recenzija, patiriamosios funkcijos neatlieka⁴¹, nes jų „paskirtis yra aiškinti, sisteminti, apibendrinti, vertinti“⁴². R. Marcinkevičienė pabrėžia žanrų tipologinio skirstymo sąlygiškumą: „Kai kurių žanrų priskyrimas vienai, o ne kitai grupei (pvz., recenzijos skyrimas

³⁸ CUDDON, John Anthony *The Penguin Dictionary of Literary Terms and Literary Theory*. London: Penguin Books, 1992, str. 792–793.

³⁹ БЕЛЬЧИКОВ, Николай. Рецензия. *Литературная энциклопедия*. 1929–1939. Москва: Издательство Коммунистической Академии, 1939, в 11 т., стр. 792–793.

⁴⁰ GUDONIENĖ, Vilija. Įvadas į masinės komunikacijos teorijas. Vilnius: Žara, 1999, p. 5–6.

⁴¹ MARCINKEVIČIENĖ, Rūta. Žanro ribos ir paribiai. *Spaudos patirtys*. Vilnius: Ver-sus aureus, 2008. MAŽYLĖ, Jolanta. Rašto raiškos (spaudos) žanrų klasifikavimas: tradicija ir konvergencija. *Medijos, žiniasklaida, žurnalistika tradicinėje ir tinklaveikos visuomenėje*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2012, p. 160–178.

⁴² MARCINKEVIČIENĖ, Rūta. Žanro ribos ir paribiai. *Spaudos patirtys*. Vilnius: Ver-sus aureus, 2008, p. 139.

analitiniams, o ne komentaro žanrams) yra sąlygiškas ir diskutuotinas, nes tai yra žanrų grupės periferija, kuri siejasi su kita grupe⁴³. „Literatūros ir meno kūriniai recenzuojami laisviau <...>. Jei recenzija yra labai kritiška, neigiama ir subjektyvi, ji priartėja prie komentaro, jei tik teigiama, – prie reklaminio straipsnio žanro“⁴⁴, – teigia R. Marcinkevičienė. Žanrų skirstymo sąlygiškumas sudaro prielaidas žanrinėms transformacijoms, atsižvelgiant į išorines sąlygas (kas rašo (akademikas ar rašytojas), kur rašo (į savaitraščio ar žurnalo recenzijų skiltį, į paprastą leidinį ar specializuotąjį ir kt.), kokios rašančiojo intencijos ir pan.), todėl galimos „recenzijos straipsniai ir recenzijos monografijos“⁴⁵, „esė recenzija“⁴⁶ etc. Rašydamas recenziją, literatūros kritikas turi prisiderinti prie leidinio koncepcijos ir paisyti spaudos žanrams keliamų reikalavimų, nes ji skirta visuomenei ir savo stiliumi yra kitokia nei akademiniai tekstai. Šį teiginį pagrindžia anksčiau cituota K. Keblio mintis, kad recenzija traktuojama kaip kultūrinis užsiėmimas, o ne literatūros kritikos prerogatyva. Nors, kaip pabrėžia V. Daujotytė, „profesionaliai pasirošęs filologas gali dirbti ir literatūros kritiko darbą, vienu ar kitu būdu keldamas vertybių ir vertinimo klausimus, priklausomus nuo vertinančiojo sąmonės, laiko tendencijų, socialinių-kultūrinių kontekstų“⁴⁷. Be to, literatūrologai galimai šalinasi priedermės rašyti recenzijas dėl to, kad „recenzija, kaip paslauga skaitytojui, ne vienam literatui kol kas gal yra nesuprantamas uždavinys“⁴⁸. Aukštesiose mokyklose būsimieji filolo-

⁴³ MARCINKEVIČIENĖ, Rūta. Žanrų kaita pososvietinės Lietuvos dienraščiuose. *Darbai ir dienos*. Kaunas: VDU, 2008, Nr. 49, p. 202.

⁴⁴ MARCINKEVIČIENĖ, Rūta. Žanro ribos ir paribiai. *Spaudos patirtys*. Vilnius: Versus aureus, 2008, p. 154.

⁴⁵ Žurnalistikos enciklopedija. Vilnius: Pradai, 1997, p. 421.

⁴⁶ MARCINKEVIČIENĖ, Rūta. Žanro ribos ir paribiai. *Spaudos patirtys*. Vilnius: Versus aureus, 2008, p. 156

⁴⁷ DAUJOTYTĖ, Viktorija. Lietuvių literatūros kritika. Akademinio kurso paskaitos. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2007, p. 41.

⁴⁸ KEBLYS, Kęstutis. Smulkiosios kritikos rasa literatūros dobilienoje. *Smulki kritikos rasa*. Vilnius: Versus aureus, 2011, p. 138.

gai yra mokomi rašyti kokybiškus akademinis tekstus, žvelgti į tekstų gylį, o mokslo populiarinimo ar taikomosios literatūrologijos galimybė eliminuojama, kadangi suvokiama kaip niekinanti žodžio meno pasaulį ar filologijos studijas apskritai.

Literatūros kritiko kompetencija

Turint galvoje tai, kad literatūros kritikas suvokiamas esąs kompetentingas patarėjas literatūros klausimais, negalima užmiršti ir kritiko grandies. Literatūrologės Audingos Peluritytės žodžiais, „literatūros kritika yra literatūrologijos specializacija, bet ne specialybė, ne profesija. Tačiau kaip tik literatūros kritika yra būtina kokybiškos literatūros funkcionavimo dalyvė, ji reikalauja ir tinkamo pasirengimo, ir nuolatinio darbo“⁴⁹. Pastarasis teiginys implikuoja mintį, kad kol Lietuvos aukštosiose mokyklose nebus rengiami tikri kritikai, literatūrinių recenzijų rašymas akademikams bus tik atsitiktinis darbas, kuriam neteikiama prioritetų. Tačiau latvių poetas, literatūros mokslininkas Arno Jundze mano, kad „kartą reikia aiškiai pasakyti – kritika spaudoje ir akademiniai literatūros tyrimai yra vienos upės du krantai. (Eilinė banalybė!) Tai jokiū būdu ne „du pasauliai <...>“⁵⁰. Išeitų, kad kalbama apie dvejetainę kritiką – akademinę ir *populiariąją*, skirtą masėms ar / ir kultūrinei spaudai. Nors specializuotos spaudos tikslinė auditorija nėra tokia didelė, kaip, pavyzdžiui, paprasto savaitraščio, tačiau ji nėra tokia siaura kaip grynai profesinė. Tokia prielaida galima pagrįsti skirtumą tarp akademinės ir *populiariosios* kritikos. Ši aiški dichotomija leidžia teigti, kad tokia kritikos rūšių priešprieša egzistuoja lietuvių literatūrologijoje: „Literatūrologai nutolo nuo literatūros kritikos“⁵¹, – konstatuoja Vytautas Rubavičius. – „<...> Kritika menka, sakytume, atsitiktinė ar tiesiog „draugiška“, literatūrologija vis labiau tenkinasi moksliniais ty-

⁴⁹ Literatūros kritika: gyva ar mirusi? *Metai*. 2004, Nr. 2, p. 94.

⁵⁰ JUNDZE, Arno. Apie kritiką spaudoje, akademizmą ir nekokį kvapelį, kuris lydi šiuos procesus. *Metai*, 2009, Nr. 1, p. 112.

⁵¹ Literatūros kritika: gyva ar mirusi? *Metai*. 2004, Nr. 2, p. 93.

rinėjimais, tad rašytojai retokai bepaskaito gilesnių, analitiškų kūrybos interpretacijų⁵². Vadinasi, arba akademikai turi nusileisti iki numanomo skaitytojo suvokimo lygio, arba į procesą reikėtų įtraukti kitus dalyvius (dažnai tai yra patys rašytojai: „<...> patys rašytojai yra aktyvūs kritikos proceso dalyviai <...>“,⁵³ – pastebi literatūrologė Elena Baliutytė). Rašydamas plačiau visuomenei, kritikas rizikuoja sumenkinti savo kaip autoritetingo literatūrologo įvaizdį, nes literatūrologija – mokslas, kuriame svarbu išmanyti kūrinio analizės metodus (nes jie yra moksliskumo žymė). O kritika – „ko nors aptarimas, tyrimas, nagrinėjimas, vertinimas (neigiamas), trūkumų nurodymas“⁵⁴. Kritika nelaikoma rimta veikla: „Akademiniai leidiniai, nepaisant klaidingų interpretacijų, vartomi ilgai ir dažnai, o „vienadienius“ laikraščius po savaitės visi jau būna pamiršę“⁵⁵. Valdas Kukulius, kalbėdamas apie konkretų atvejį, pabrėžia, kad „vienintelis kritikas, programiškai rašantis ir aiškinantis statistiniam skaitytojui pasirinktos knygos privalumus ir trūkumus, yra V. Sventickas, kuris savo ruožtu neįdomus literatūros žmogui, stebinčiam vidinius literatūros judėjimus“⁵⁶. Literatūros mokslininkas Valentinas Sventickas užima tarpinę poziciją tarp akademinės ir populiariosios kritikos. Apie recenzijos rašymą literatūrologas atsiliepia poetiškai:

Kritika dažnai įsivaizduojama kaip teisėja, stovinti „virš“ meno, skirsianti vietas pagal hierarchiją ir nurodinėjanti. Na, čia banalybės.

Aš rašydamas jaučiuosi esąs specialus skaitytojas. Taip susiklostė gyvenimas, polinkiai, interesai, taip esu pasirinkęs – nuolatos skaityti, galvoti apie tai, taigi domėtis ir literatūros teorija, jos galimybėmis. O perskaitęs pasakaju kitiems. Žinodamas, kad ne visi skaito, o būsenas jausti gal nori. Turbūt yra kokia prasmė patarti žmonėms: šitai būtina perskaityti, tasai

⁵² *Ten pat.*

⁵³ *Ten pat.*

⁵⁴ Tarptautinių žodžių žodynas. Vilnius: Alma littera, 2005.

⁵⁵ JUNDZE, Arno. Apie kritiką spaudoje, akademizmą ir nekokį kvapelį, kuris lydi šiuos procesus. *Metai*. 2009, Nr. 1, p. 112.

⁵⁶ KUKULIUS, Valdas. Dešimt tezių, kurias turėtų patikrinti kritika. *Literatūra ir menas*. 1998 m. rugsėjo 12 d., p. 14.

išleido gerą knygą, o anas daro ką daręs ir t. t. Jaučiuosi esąs tarpininkas tarp eilėraščių ir žmonių. Pagal savo supratimą ir galimybes, žinoma, vertinu, ir pastabų išsaku, abejonių. Bet nereikia žiūrėti į tai kaip į komandas, nurodinėjimus. Rašytojas turėtų jaustis esąs šalia tokios kritikos. Apskritai kūrėją gali paveikti, manau, tik tos pastabos, kurios priminė jam jo paties dvejones.

Čia yra dingęs vienas pagrindinių, pagal teoriją, kritikos uždavinių: veikti kūrybos procesą. Taip, ši funkcija dingusi.

Taip dingusi, kad yra esanti. Kaip potekstė, ar ką.“ 1989⁵⁷.

Remiantis išsakyta pozicija, V. Sventicką galima laikyti nuosaiikiųjų pažiūrų kritiku, neneigiančiu kritikos socialumo ir skaitytojo viršenybės, akcentuojančiu skaitančiojo būseną, suvokiančiu, kad recenzentas literatūros lauke yra mediatorius. Toks pragmatiškas požiūris į kritiką tarsi nutrina moksliskumo žymę: panaikinama grožinio kūrinio visagalybė ir dalis dėmesio nukreipiama į to kūrinio skaitytoją. Lietuvių literatūrologijoje gaji nuostata, kad literatūra yra nekasdienio estetinio išgyvenimo forma, todėl kalbėjimas apie ją paprastai ir visiems (t. y. populiariai) traktuojamas kaip literatūros išniekinimas.

Kai kuriems tyrinėtojams viena iš esminių galimybių pademonstruoti literatūrologo akademinį pasirengimą – įsprausti literatūros tekstą į metodologinės analizės rėmus. A. Jundze pastebi (nors jis aptaria situaciją Latvijoje, tačiau tai idealiai tinka ir Lietuvos aukštosioms mokykloms apibūdinti): „universitetas sąmoningai rengia didelėms paklodėms kepti (referatai, moksliniai straipsniai, bakalauro darbai ir t. t.). Nė vienoje Latvijos auštojoje mokykloje nerengiami literatūros kritikai, kurie būtų praktiškai mokomi, kaip reikėtų rašyti recenziją spaudai. <...> Faktiškai visa spaudos kritika yra skausmingas mokymasis iš savo paties klaidų“⁵⁸. Tokia autoriaus pozicija priimtina ir visai tinkama kalbant apie lietuvių literatūrinės spaudos ir kritikos kontekstą. Būtent perdėta akademinė

⁵⁷ SVENTICKAS, Valentinas. Kritika dažnai įsivaizduojama kaip teisėja.... 2009 *kritiko pastraipos*. Vilnius: Žuvėdra, 2009, p. 251.

⁵⁸ JUNDZE, Arno. Apie kritiką spaudoje, akademizmą ir nekokį kvapelį, kuris lydi šiuos procesus. *Metai*. 2009, Nr. 1, p. 114.

laikysena trukdo parašyti recenziją (dėl to kaltas ne tik literatūrologas, pasirinkęs *ex cathedra* poziciją, bet ir pati sistema, pernelyg griežtai reglamentuojanti literatūros tyrinėtojo veiklą) – universitete nemokoma komunikacijos su visuomene, todėl „netikėtai galime konstatuoti, kad recenzijos spaudoje, kuriose pretenduojama į tradicinį analitiškumą, faktiškai yra pasmerktos stovėti ant vienos kojos, nes teksto apimtis visapusiškai analizei per maža“⁵⁹. Recenzento siekis – bendrauti su visuomene, jausti, kokį kritikos tekstą ji norėtų skaityti, ir naudotis savo metodologine erudicija taip, kad ši neslėgtų skaitytojo.

Literatūros kritiko padėtis yra privilegijuota dėl to, kad jis turi daugiau žinių literatūros ir jos tyrinėjimo metodologijų srityje – turi daugiau „raktų“ atrakinti kūrinio gelmes (neretai tuo piktnaudžiauja), todėl V. Kukulius kritiką vertina kaip narciziškas personas: „Šiandienines recenzijas, literatūros kritikos straipsnius geriausiai būtų vertinti kaip medžiagą būsimam literatūros tyrinėtojiui, nes čia visada labiau išryškėja ne literatūros kūrinio vertė, o recenzentų, literatūros kritikų idėjinės, estetiškos pozicijos, jų sandūros, sankirtos, kuriose galima išžvelgti ir bendrą literatūros proceso slinkčių, mūsų literatūrinės savijautos ir savivokos liudijimų; patys kūriniai dažniausiai „pražiūrimi“⁶⁰. Rašytojas, literatūros kritikas S. Parulskis pastebi, kad „kritikai blogiausiai skaitytojai, nes jie, skaitydami tekstą, pirmiausia ieško teksto sau, jie ieško medžiagos, iš kurios galėtų pagaminti savo kūrinį, menkai tesusijusį su jį įkvėpusiu tekstu“⁶¹. Dviejų pastarųjų citatų autoriai viešojoje erdvėje žinomesni kaip rašytojai, poetai. Jų reiškiamos pretenzijos literatūros kritikai yra empirinio pobūdžio, nes jie patys (buvę ar tebesantys) – praktikuojantys kritikai. „Dabar populiariausi kritikai, K. Platelio nuomone, yra poetai – S. Parulskis, A. Marčėnas, L. Jakimavičius. Jie perskaito knygą ir

⁵⁹ *Ten pat.*

⁶⁰ KUKULIUS, Valdas. Dešimt tezių, kurias turėtų patikrinti kritika. *Literatūra ir menas*. 1998 m. rugsėjo 12 d., p.12.

⁶¹ PARULSKIS, Sigitas. Prie krosnies užvertų durelių. *Šiaurės Atėnai*. 2003 m. sausio 11 d., Nr. 635.

pasako savo nuomonę⁶². Tačiau literatūrologai prieštarauja ir atremia kaltinimus teigdami, kad „literatūros kritikai taip pat yra skaitytojai, kurie savo skaitymo patirtimi dalijasi su kitais skaitytojais, o ne auklėja rašytojus. Kritikai yra rašantys skaitytojai, tikslinantys savo reakciją, gilinantys savo (ir kitų) teksto suvokimą ir svarstantys apie tekstą esamoje literatūrinėje ir kultūrinėje dabarties situacijoje, t. y. jį vertinantys“⁶³. Rašytojų kritikų pozicija akademikų kritikų atžvilgiu yra neigiamai konotuota: pastarieji kaltinami kūriniais recenzuojantys iš savanaudiškų paskatų (kad pristatytų save ir pademonstruotų savo erudiciją, persistengia su metodais ir taip suardo estetinius grožinio teksto pamatus).

Akademinė kritika grožinį kūrinį neretai vertina naudodamasi metodinėmis priemonėmis, vadovaudamasi objektyvumo kriterijais (tai svarbu moksle), taip tarsi mėgindama įrodyti savo kompetenciją. J. Sprindytė, kalbėdama apie literatūros kritiką ir jos funkcijas, pabrėžia: „turime angažuotai kalbėti kaip literatūros kritikai, labiausiai suinteresuoti, kvalifikuoti skaitytojai arba net „specialūs skaitytojai“⁶⁴. Kas rodo kritiko kompetenciją? Vertinimas, argumentacija ir sprendimas. Tai visada buvo kritikos įrankiai“⁶⁵. Kad gebėtų naudotis šiais įrankiais, kritikas turi nepristigti objektyvumo, dažnu atveju – kalbinės diplomatijos, analitinių gebėjimų.

Požiūris į tekstą padeda išskirti dvi literatūros kritikų – recenzentų grupes. Braižant literatūrinio lauko žemėlapi ryškėja esminė nuomonių sankirta dėl literatūrinės recenzijos koncepcijos tarp literatū kritikų ir akademikų kritikų. Pirmieji puikiai įvaldę žodžio meną, kiti meistriškai žongliruoja metodologijomis. Galima teigti, kad literatūrinės kompetencijos nestokoja nei rašytojai kritikai, nei akademikai kritikai, tačiau pir-

⁶² ŽEMGULYTĖ, Paulina. Kaip interpretuojama literatūra. *Literatūra ir menas*. 2002 m. balandžio 19 d., Nr. 2895.

⁶³ KMITA, Rimantas. Skaitymo sutrikimai [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2011-01-04-rimantas-kmita-skaitymo-sutrikimai/55603>> [žiūrėta 2012 m. sausio 8 d.].

⁶⁴ SPRINDYTĖ, Jūratė. Grįžkim prie abėcėlės. *Literatūra ir menas*. 2004 m. kovo 5 d., p. 7.

⁶⁵ *Ten pat.*

mieji neretai pernelyg pasiduoda asmeninėms impresijoms, o pastariesiems patrauklią recenziją parašyti trukdo akademinė disciplina. Dėl to galima daryti išvadą, kad kritikuojuantys rašytojai recenzija linkę išreikšti savo asmeninį įspūdį ir patirtį, sukeltą perskaityto teksto, išreikšti savo kūrybinį, estetinį potencialą (eseistinėse recenzijose) – diplomatiškai, be kategoriško vertinimo išvengiama konfrontacijų su knygos autoriaumi, sukuriama intymesnė bendravimo su skaitytoju atmosfera. Akademiškai disciplinuota (institucinė) kritika stengiasi praplėsti objektyvų teksto matymą, padidinti distanciją tarp recenzuojamo kūrinio, analizuojamą tekstą perteikti ne kaip hedonistinį produktą, bet kaip literatūrinį reiškinį, dekoduojamą pasinaudojant metodologinėmis priemonėmis, kaip simptomišką kultūrinio gyvenimo rodiklį (objektyvi laikysena gali išprovokuoti knygos autoriaus nepasitenkinimą ar sąmoningai atitolinti skaitytoją). Tokio pobūdžio kritinis tekstas sukuria distanciją tarp savęs ir potencialaus knygos skaitytojo – tai galima recenzijų nepopuliarumo ir literatūrinės kritikos spaudoje silpnumo priežastis. Kadangi akademiškai „išauklėti“ literatai dar gana atsargiai žiūri į recenzijų rašymą, tačiau patys aktyviai aptarinėja kritikos negyvybingumą, mėgindami ieškoti šio reiškinio priežasčių, galima teigti, kad literatūrinės kritikos perspektyvos kultūros / literatūros periodikoje šviesėja. Be to, nemaža dalis literatūros tyrinėtojų vis dar mėgina aktyvinti recenzijų skiltis.

Literatūrinės kritikos ir valstybės kultūros politikos ryšys

Literatūros kritikos situacija, kaip ir bet kuris žmogaus mentalinės veiklos rezultatas, priklauso nuo aplinkos, nuo ją formuojančių veiksnių. Bendrą visuomenės požiūrį į aktualius dalykus išreiškia valstybė ir jos vykdoma politika tam tikrais klausimais, tačiau svarbų vaidmenį atlieka ir valstybės nestabilumas, politinių jėgų kaita, ypač jei ignoruojamos ilgametės tradicijos ar imamas represijų, kontroliuojamas kūrybos procesas. Valstybė – vienas iš literatūrinio lauko agentų, turintis teisinės legitimacijos galią ir ekonominį kapitalą, todėl požiūris į tam tikrus dalykus susiklosto istoriškai.

Nemenką vaidmenį pejoratyviniam⁶⁶ požiūriui į recenzijos žanrą susiformuoti suvaidino ir bemaž 50 metų lietuvių kritinę mintį varžę sovietinės ideologijos varžtai. Remiantis sovietinės sąmonės logika, kiekvienas žmogus atlieka savo funkciją (todėl rašytojai vadinti „žmonių sielos inžinieriais“), o jo neveiklumas trikdo visos visuomenės veiklą. Vadinasi, rašytojai rašo, kritikai – kritikuoja. Visgi dirbtinai sukurti ideologizuoti literatūriniai tekstai negalėjo lygiai taip vienodai būti ir analizuojami. Dėl šios priežasties dauguma literatūros tyrėjų vengė aktyvios publicistinės kritikos (suaresni buvo akademinės kritikos darbai, būtent sovietiniu laikotarpiu parašyti fundamentalūs lietuvių literatūrologijos veikalai), o literatūrinė polemika, ypač asmenybės kulto metais, buvo neįsivaizduojamas dalykas. Istorinės pervartos suardė natūralius literatūrinės kritikos formavimosi procesus, iškreipė literatūros lauką, pakeitė jame veikiančių agentų pozicijas ir funkcijas. Pasikeitus politinei santvarkai, K. Keblio teigimu, patyrę kritikai „chaotiškos demokratijos ir neįprastos laisvės aplinkoje pasijutę nejaukiai, beveik visai pasitraukė iš kultūrinės spaudos. Prarastas patikimumas ar nesugebėjimas atsiplėšti nuo anksčiau deklaruotų pažiūrų irgi galėjo būti šio pasitraukimo motyvas. Nepasitraukusių yra daugiau, bet jie, atrodo, nebenori recenzijomis teptis sau rankų, o pasirodo tik tada, kai reikia nuo arogantiškų jauniškių apginti principus ir bičiulių šlovę“⁶⁷. Kita vertus, senosios kartos literatūrologai ne visada sugeba adaptuotis prie pasikeitusios literatūros lauko situacijos (šiuolaikiniame literatūros lauke „kritikas iš esmės paverčiamas rinkodaros instrumentu, ir gerai, jei bent retkarčiais tai turi ką nors bendra su gera literatūra“⁶⁸; jis turi prisitaikyti prie auditorijos (ne taip kaip sovietiniu laikotarpiu, kai buvo ideologijos įrankis ir bren-

⁶⁶ *Pejoratyvas* (lot. „pejorativus“) – blogesnis, menkinamasis žodis, menkinamoji žodžio forma; pejoratyvinis, *kalbot.* – niekinamas, žeminamas, neigiamas. Tarptautinių žodžių žodynas. Vilnius: Alma littera, 2005, p. 560.

⁶⁷ KEBLYS, Kęstutis. Smulkiosios kritikos rasa literatūros dobilienoje. *Smulki kritikos rasa*. Vilnius: Versus aureus, 2011, p. 135.

⁶⁸ JUNDZE, Arno. Apie kritiką spaudoje, akademizmą ir nekokį kvapelį, kuris lydi šiuos procesus. *Metai*. 2009, Nr. 1, p. 113.

do kaip literatūrologas). „Kritikas, pasiduodamas pramogų industrijos spaudimui, pamažu tampa vertinančiu ekspertu, kuris pataria skaityti vieną ar kitą knygą.“⁶⁹ Pakinta kritiko situacija – jis tampa hedonistinės ir inertiškos visuomenės patarėju knygų klausimais (vadinasi, jo rašomi tekstai turi prisitaikyti prie naujų literatūros lauko dėsnių), taupančiu skaitytojų laiką (verta ar ne gaišti laiką skaitant knygą?).

Jaunoji literatūros kritikų karta, kurios dauguma kaip mokslininkai subrendo jau nepriklausomoje Lietuvoje, akcentuoja pragmatiškesnius kritikos aspektus. Jaunosios kartos literatūrologas Rimantas Kmita, turėdamas galvoje literatūrinės kritikos stagnaciją periodikoje ir lietuvių literatūros lauko specifiką, K. Keblio mintis tarsi papildo naujais argumentais, teigdamas, kad „rašymas ir leidimas yra valstybės remiami, skatinami, globojami, o skaitymas ir refleksija – gerokai mažiau“⁷⁰. A. Peluritytė pabrėžia, kad „šiuo metu ir akademinėje, ir literatūrinėje spaudoje kritikos prestižas kaip tik yra menkiausias, ji funkcionuoja kaip atsitiktinumas, palaikomas situacinių susitarimų – knygų pristatymų, jubiliejų. Jei būtų remiama ne tik valstybės (stipendijomis, projektais, skatinančiais rašyti kritiką), bet ir suinteresuotų institucijų, žurnalų ar laikraščių, lietuvių kritika galėtų atsigauti. Neatrodo, kad literatūrinei spaudai būtų svarbu gera literatūros kritika (o tokios atsirastų, jei tik būtų rūpinamasi recenzijų ir autorių prestižu)“⁷¹. Pabrėžiama, kad valstybės mastu literatūros kritika nėra ignoruojama (vykdomi projektai, teikiamos stipendijos, remiama finansiškai), tačiau tai nėra vienintelė literatūrinės recenzijos (ir apskritai literatūrinės kritikos) nykimo priežastis. A. Peluritytės mintis implikuoja idėją, kad literatūrologai (ne)sąmoningai (?) mano esant tiesioginį ryšį tarp recenzijos kokybės ir jos piniginės vertės (ar tikrai recenzentas, kuriam mokama daugiau,

⁶⁹ *Ten pat.*

⁷⁰ KMITA, Rimantas. Skaitymo sutrikimai [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2011-01-04-rimantas-kmita-skaitymo-sutrikimai/55603>> [žiūrėta 2012 m. sausio 8 d.].

⁷¹ Literatūros kritika: gyva ar mirusi? *Metai*. 2004, Nr. 2, p. 94.

rašys patrauklesnius kritikos tekstus?). Iš pateiktų A. Peluritytės, K. Keblio ir R. Kmitos minčių galima daryti išvadą, kad mažą recenzijų kiekį galima grįsti menkavertiškumu, mažu visuomenės dėmesiu knygų refleksijai: R. Kmita akcentuoja, kad „kritiko poveikis skaitymo kultūrai, nuomonių formavimui yra minimalus“⁷². Kritikas jaučiasi bejėgis, jo darbo nei valstybė, nei visuomenė nevertina kaip rimtos veiklos, vertos adekvataus piniginio atlygio. Juolab kad „norint matyti (literatūros – E. V.) visumą, reikia nuodugniai skaityti ir dirbti mažiausiai dešimt metų“⁷³. Tokiu atveju tarsi pateisinamas institucionalizuotų literatūrologų pasirinkimas visą laiką ir energiją skirti moksliniams darbams, kurie yra svarbesni simboliniam kapitalui kaupti. Dėl šios priežasties „neakademinės kritikos padėtis blogėja. Ne literatūrologai ir ne patys rašytojai turėtų rašyti recenzijas į spaudą, o turėtų atsirasti profesionalių literatūros kritikų, kurie gerai išmanytų visas iki šiol buvusias metodologijas ir bent šiek tiek grįžtų prie sociologinės kritikos. Taip atsirastų visais metodais ir terminais laisvai operuojanti eseistika“⁷⁴. Tokį požiūrį 2002 m. išsakęs V. Kukulius tarsi pateikia konstruktyvų sprendimą, kaip pagerinti lietuvių literatūrinės recenzijos situaciją: trečiojo kritikos agento atsiradimas literatūros lauke išspręstų dabartinio kritikos nepopuliarumo problemą.

Kadangi literatūros periodikoje recenzijų poreikis išlieka (kritikas suvokiamas kaip kompetentingas literatūrinės produkcijos rūšiuotojas), jas rašyti imasi kompetencijos stokojantys ir kritikos baruose pirmuosius žingsnius žengiantys (dažniausiai) lietuvių filologijos studentai, kolegai paslaugą darantys rašytojai ar prie atlyginimo norintys prisidurti literatūros tyrinėtojai. Dėl to menksta tekstų kokybė: „turint galvoje, kad kultūrinėje spaudoje už recenziją mokama beveik tiek pat,

⁷² KMITA, Rimantas. Kur šiandien yra literatūros kritika? [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://www.bernardinai.lt/straipsnis/-/39550>> [žiūrėta 2010 m. spalio 27 d.].

⁷³ JUNDZE, Arno. Apie kritiką spaudoje, akademizmą ir nekokį kvapelį, kuris lydi šiuos procesus. *Metai*. 2009, Nr. 1, p. 115.

⁷⁴ ŽEMGULYTĖ, Paulina. Kaip interpretuojama literatūra. *Literatūra ir menas*. 2002 m. balandžio 19 d., Nr. 2895.

kiek kainuoja knyga, mažai kam kyla noras švaistyti laiką ir energiją už dyką, nes ir skaityti, ir rašyti yra sunkus darbas, kad ir kaip daugeliui atrodytų juokinga. Todėl net ir labai „kultūringuose“, t. y. kultūriniuose leidiniuose ima vyrėti paviršutiniškos atsitiktinės recenzijos, kuriose nebeaiškūs nei vertės kriterijai, nei vertinančiojo išsilavinimas, nei skonis, apskritai – ne recenzijos, o dėmės“⁷⁵. Rašytojas Liudvikas Jakimavičius akcentuoja: „Paradoksaliu būdu užsiskliaudžia ratas. Spauda autoriams nemoka, autoriai nerašo, o kad nėra ko skaityti, tos spaudos niekas ir neperka, tad nėra ir pinigų, kuriuos autoriui galėtų leidinys pasiūlyti“⁷⁶. Rašytojas sugestijuoja mintį, kad apie literatūrinę spaudą kalba taikydamas komercinės spaudos matus, t. y., kai „organizacijos pajamų gauna parduodamos produktus, tačiau kita dalis jų pajamų taip pat gaunama pardavus leidinio plotą <...> reklamos užsakovams“⁷⁷. Pagal žiniasklaidos ekonomiką toks L. Jakimavičiaus pasakymas nėra visiškai tikslus. Lietuvoje literatūriniai (kultūriniai) leidiniai nėra komerciniai ir patys neišsilaiko (juose nespausdinama komercinių reklamų, vadinasi, negaunama ir pajamų). Keli žinomiausi lietuvių literatūros ir kultūros leidiniai („Metai“, „Nemunas“ ir „Literatūra ir menas“) kiekviename numeryje rašo, kad „savaitraštį remia Lietuvos Respublikos kultūros rėmimo fondas“ (Literatūra ir menas, 2011 gruodžio 2 d.). Spaudos, radijo ir televizijos rėmimo fondas 2011 m. suteikė 162 tūkst. litų paramą projektui „Lietuvos kultūros politika, procesai, žmonės, kūryba, įvykiai“ (minėtinos rubrikos: „Aktualijos“, „Ex professo“, „Esė“, „Knygos“, „Teatras“, „Kinas“, „Dailė“, „Muzika“, „Paveldas“, „(pa)skaitiniai“, „Vertimai“, „De profundis“). Dalį pajamų gaunama pardavus produktų – leidinių. Vis dėlto, įvertinus viešąjį diskursą, galima teigti, kad literatūros kritikų

⁷⁵ PARULSKIS, Sigitas. Juokingoji kritika. *Veidas*. 2003 m. vasario 6 d., Nr. 6.

⁷⁶ JAKIMAVIČIUS, Liudvikas. Vamzdis: rašinėliai. Vilnius: Versus aureus, 2010, p. 141.

⁷⁷ JASTRAMSKIS, Deimantas. Žiniasklaidos ekonomika: naujų organizacijos, verslas, modeliai ir veiksniai. *Medijos, žiniasklaida, žurnalistika tradicinėje ir tinklaveikos visuomenėje*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2012, p. 121.

tokia literatūrinės (kultūrinės) spaudos situacija netenkina: užmokestis už parašytą recenziją yra neadekvatus jų profesiniam pasirengimui.

Taigi ne tik pejoratyvinė nuostata turi lemiamą reikšmę (ne)rašyti recenziją (-os). R. Kmita straipsnyje „Skaitymo sutrikimai“ išvelgia valstybinės kultūros politikos riktų, kurie galimai lemia smulkiosios kritikos atrofiją ir kritikų nenorą reikštis literatūriniame lauke. Tokį literatūrologo teiginį sąlygiškai galima laikyti taikliu, nes viešajame literatūriniame diskurse nebeliko autoritetų (sovietinio laikotarpio indėlis į literatūrą verifikuojamas, žymūs literatūrologai stengiasi aną laiką ir savo skelbtas idėjas nustumti į užmarštį taip susilpnindami savo kritinio balso svarumą, o jaunieji kritikai simbolinį kapitalą dar tik kaupia). Todėl recenzento žodis yra balsas tyruose – nieko nereiškiantis, išgirstamas tik tų, kurie arčiausiai jo, nieko nekeičiantis ir esminio poveikio nedarantis. Taigi kritiko bejėgystės jauseną galima pagrįsti literatūrinio praeities lauko anomalijomis, kurios ryškios dar ir šiandien ir kurias sunku išgyvendinti. Galima sutikti su K. Kebliu, kad „smulkiajai kritikai iš tikrųjų galima prikišti autoriteto stoką. Šiuo metu recenzijos ir atskirai, ir kolektyviai nepajėgia daryti įtakos literatūriniam gyvenimui. Senieji autoritetai dažniausia tyli, o jaunojoje recenzentų kolegijoje nėra vardų, kurių žodis lemtų naujos knygos sėkmę ar nesėkmę, kurių nuomonė reikštų daugiau nei migloti literatūrinių vertybių matai. Žinoma, Lietuvoje dabar išvis nederlinga dirva bet kokiems autoritetams“⁷⁸. Tokiais pastebėjimais galima grįsti šiandienius literatūrologų pasvarstymus apie apverktiną lietuvių literatūros kritikos situaciją.

Vienas iš adekvačiausiai viešajame diskurse reflektuojančių šiandienę literatūros kritikos (ypač publikuojamos periodikoje) situaciją yra Rimantas Kmita. Literatūrologas akcentuoja lietuvių literatūros kritikos nykimą, menką kokybę. R. Kmita straipsnyje „Kur šiandien yra literatūros kritika?“ konstatuoja:

⁷⁸ KEBLYS, Kęstutis. Smulkiosios kritikos rasa literatūros dobilienoje. *Smulki kritikos rasa*. Vilnius: Versus aureus, 2011, p. 148.

Jau keletą metų vis kalbame apie kritikos krizę. Vieni sutinka, kad ji yra, kiti prieštarauja, tretį tiesiog rašo. <...> Kostas Korsakas kritikos krizę įvardijo kaip egzistuojančią sieną tarp skaitytojų ir rašytojų, visuomenės abejingumą literatūrai. Jeigu šiandien klaustume, ar tokia siena skiria skaitytojus ir kritikus, reikėtų sakyti – taip. Kritikos poveikis skaitymo kultūrai, nuomonių formavimui yra minimalus. <...>

Literatūros, taip pat ir viso meno, kritikos nei didesniuose dienraščiuose, nei televizijoje, radijuje beveik nėra. Didžiausi dienraščiai neturi priedų ar bent jau nuolatinių skiltininkų, kurie rašytų patraukliai ir profesionaliai. <...> Kultūra nepatenka į populiarius kanalus, kur ji galėtų pasirodyti patraukli, bet neprasta, nesupaprastinta, nesuplokštinta. Kadangi ten nėra vietos rimtesnei kritikai, todėl ir neugdomas toks kritikas, kuris galėtų kalbėti tokiai auditorijai. Kritikai kalba vieni kitiems, rašytojams, siauram kultūrininkų ratui ir jų balsas sklinda uždaruose kultūrinuose leidiniuose, savotiškuose getuose, vargiai finansuojamuose valstybės. Dar daugiau – tie patys leidiniai dažniausiai ir lieka Vilniuje. <...> Kai kurie laikraščiai pasiekiami ir internete, bet labai daug – ne. Vien knygų recenzijoms skirtas žurnalas *Knygų aidai* yra turbūt apskritai sunkiausiai gaunamas iš visos kultūrinės spaudos, o knygų mugėje jį turi dalinti už dyką.

Kadangi kultūros kritika neįtraukiama į platesnę žiniasklaidą, nėra galimybių kalbėti apie rimtesnę jos poveikį viešajam diskursui. Ir atvirkščiai – kritikai patys nelabai jaučiasi dalyvaujantys formuojant viešąją nuomonę, todėl ir suinteresuotų institucijų įtaka jiems – minimali. <...> Kritikas nėra ta profesija, kuri brangiai kainuotų, kuri turėtų reputaciją, brangų vardą, dėl kurio kovotų suinteresuotos institucijos. Viena vertus, tai apsaugo kritiką nuo „įtakos darymo“, tačiau kita vertus, tai tikrai nedaro jo reikšmingesnio.

Čia galima pridurti, kad ir ta kultūrinė, literatūrinė spauda yra uždara. <...> Lietuvos kultūrinėje spaudoje kol kas nėra ryškesnių globalizacijos požymių, viskas verda savose sultyse – mažai domina tai, kas vyksta kitoje literatūroje. <...> Apskritai knygų, autorių pristatymas, palyginti su kritine refleksija, akivaizdžiai dominuoja.

Kritikos ir plačiosios žiniasklaidos konfliktas taip pat susijęs ir su tuo, kad lietuvių literatūros kritika taip ir neišmoko kalbėti apie populiariąją literatūrą, kad ji dažniausiai aptariama iš anksto nusiteikus nuvertinti. Vis

dar neturime žodyno, kuriuo galėtume kalbėti apie populiariąją literatūrą, jai dažniausiai keliami tokie patys kriterijai kaip ir aukštajai⁷⁹.

Daugelyje viešojoje erdvėje pasirodančių tekstų pabrėžiama, kad pagrindinė literatūrinės recenzijos paskirtis (kaip žymi lotyniška žanro pavadinimo etimologija) – įvertinti literatūros kūrinį, operatyviai reaguoti į literatūros leidybos naujienas, formuoti skaitytojo literatūrinį skonį ir ugdyti jo literatūrinę kompetenciją. Kaip teigia B. Raguotis, „recenzija, ypač skelbiama periodikoje, pirmiausia orientuota ne į kūrėją (rašytoją), o į skaitytoją. Ji palydi naują knygą į visuomenę, yra tarytum tarpininkas tarp jos, rašytojo ir kūrinio. Recenzija formuoja ir veikia skaitančios publikos nuomonę ir atmosferą aplink tą kūrinį, sudaro jam *renome*“⁸⁰. Recenzija, užimdama mediatoriaus poziciją, tampa socialiu, komunikuojančiu žanru, kur recenzuojama knyga yra ta informacija, kurią norima perduoti skaitytojui. Be skaitytojo, t. y. be informacijos gavėjo, šis komunikacijos aktas neturi krypties ir yra savitikslis, todėl recenzentui svarbu jausti adresatą.

Recenzijos skaitytojų lūkesčiai

Recenzija, suvokiama kaip paslauga ar patarimas skaitytojui, turėtų būti pirmiau perskaitytas tekstas nei joje analizuojamas grožinis kūrinys. Vadinasi, kritikas turi nedelsdamas sureaguoti į naujai pasirodžiusią knygą, nes „recenzijai būdinga operatyviai reaguoti į literatūros, rašytojo kūrybos naujieną, atsiliepti į ją, pasakyti savo nuomonę <...>“⁸¹. Minimalūs recenzijos skaitytojo lūkesčiai – recenzento – knygų eksperto

⁷⁹ KMITA, Rimantas. Kur šiandien yra literatūros kritika? [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://www.bernardinai.lt/straipsnis/-/39550>> [žiūrėta 2010 m. spalio 27 d.]. Būtina pabrėžti, kad V. Daujotytė straipsnyje „Kas bus su filologija?“ kalba iš kitos – filologinės perspektyvos. Literatūrologė svarsto filologijos devalvacijos aspektą, literatūrologo menkavertiškumo kompleksą, kurį jis patiria šiuolaikiniame pasaulyje, ir kuris lemia jo veiklos apribojimus. Visgi autorė laikosi tradicinio požiūrio, kad filologas kaip humanistas reikalingas visuomenei (*Metai*. 2008. Nr. 2, p. 91–96).

⁸⁰ RAGUOTIS, Bronius. Literatūros recenzija. *Žurnalisto žinynas*. Kaunas: Vilius, 1992, p. 99–100.

⁸¹ *Ten pat*.

patarimas, nes „didžioji skaitytojų dalis laukia elementaraus patarimo, ar šią knygą verta skaityti <...>“⁸². „Plačiau auditorijai reikia ne analizės vingrybių iššūkių, o eksperto patarimo. Dažniausiai kritikas laikraštyje rašo ne rašytojams, ne kolegoms kritikams ar draugams – aukštųjų mokyklų profesoriams. Jų adresatas yra tūkstančiai skaitytojų, o uždavinys panašus į liūdnei pagarsėjusį kritiko uždavinį – ir pasiūlyti patrauklią medžiagą, ir pateikti naudingą patarimą“⁸³. Išeivijos mokslininkas Algirdas Titus Antanaitis pabrėžia: „<...> recenzento pareiga yra padėti skaitytojui: pirmiausia pasirenkant knygą, o vėliau ją interpretuojant, atkreipiant jo dėmesį į estetines ar kitokias vertybes. Ši pareiga yra daug svarbesnė nei knygos iškėlimas, pasmerkimas ar kitoks griežtesnis vertės nustatymas“⁸⁴. Vadinasi, išsakydamas savo poziciją, kritikas turi paveikti būsimą knygos skaitytoją, pateikti jam argumentų, kodėl verta ar neverta skaityti analizuojamą knygą. Kokiais kriterijais remdamasis kritikas turėtų pateikti atsakymą adresatui?

Recenzentas turi išdėstyti aiškius argumentus, pagrindžiančius jo nuomonę, akcentuoti skaitytojui rūpimus dalykus (elementariusius ar net nesusijusius su tekstu, pavyzdžiui, kainą, meninį apipavidalinimą, įrišimą ir pan.). Rašytojas Kazys Almenas pabrėžia, kad reikia „orientyrų skaitytojui“⁸⁵. Vadinasi, kritikas turi pasiūlyti, ką skaityti. Kadangi, kaip minėta, kritikas suvokiamas kaip kvalifikuotas skaitytojas ar vertinantis ekspertas (yra daug perskaitęs, todėl remdamasis savo žiniomis gali palyginti recenzuojamą kūrinį), gali argumentuotai pasakyti, kodėl A kūrinys geresnis už B kūrinį, t. y. patarti tam, kuris skaitys. Skaitytojo neįtikins argumentai, kad A kūrinys yra parankesnis feministinei analizei, dėl to pranoksta B kūrinį. Jam labiau patiks rašytojo kritiko

⁸² JUNDZE, Arno. Apie kritiką spaudoje, akademizmą ir nekokį kvapelį, kuris lydi šiuos procesus. *Metai*. 2009, Nr. 1, p. 117.

⁸³ *Ten pat.*

⁸⁴ ANTANAITIS, Algirdas T. Apie knygų recenzavimą ir kritiką. *Žurnalistika*. Chicago, 1974, p. 143–144.

⁸⁵ ŽEMGULYTĖ, Paulina. Kaip interpretuojama literatūra. *Literatūra ir menas*. 2002 m. balandžio 19 d., Nr. 2895.

recenzija, kurioje jis (teigiu hipotetiškai, remdamasi vyraujančia nuomone – E. V.) išreišk savo asmeninį santykį su tekstu, kurio galbūt tikisi ir recenzijos, ir knygos adresatas. Skaitytojas, A. T. Antanaičio teigimu, „iš recenzento kaip tik ir tikisi, ir laukia ne kokio falsifikato ar šunuodegiavimo kilnion objektyvumo sąskaiton, bet ir asmenišką, gal ir klystančios, bet tiesios ir atviros nuomonės. Visapusiškas objektyvumas neįmanomas jokiam dvasinės kūrybos vertinimui, nors jo siekimas yra būtinas kiekvienam vertintojui <...>“⁸⁶. Apibendrintai galima teigti, kad skaitytojas, laukdamas subjektyvios recenzento nuomonės, tarsi siekia bendrystės, intymesnio ryšio, suponuojančio perteikiamos informacijos autentiškumą.

Išvados

Viešojoje erdvėje literatūrologų paskelbtos recenzijos nykimo tendencijos literatūrinėje spaudoje yra inspiruotos kelių veiksnių:

- 1) literatūros mokslininkų negebėjimo / nemokėjimo prisitaikyti prie žiniasklaidos rinkos sąlygų (tai pasakytina ne tik apie rašymo būdą, bet ir apie populiariosios literatūros kritikos suvokimą);
- 2) susiklosčiusioje sociokultūrinėje situacijoje kritikas jaučiasi menkavertis (jo nuomonė nieko nelemia, už recenziją jam mažai mokama).

Remiantis komunikacijos teorija ir žanro sąvokos apibrėžtimi, išryškėjo publicistinis recenzijos dėmuo, suponuojantis jos komunikatyvumą ir aiškią orientaciją į skaitytoją. Žanro funkcijos ir suvokimas yra nulemti tipologinės jo priklausomybės (kuri neretai yra orientacinė, kadangi žanrų ribos gana paslankios) analitiniams žanrams. Žanro priklausymas vienai ar kitai kategorijai formuoja ir tenkina skaitytojo lūkesčius. Iš literatūrinės recenzijos skaitytojas tikisi vertinimo, subjektyvios nuomonės. Ši nuomonė nebūtinai turi būti teisinga.

Įteikta 2012-12-17

⁸⁶ ANTANAITIS, Algirdas T. Apie knygų recenzavimą ir kritiką. *Žurnalistika*. Chicago, 1974, p. 144.

Literatūra ir šaltiniai

1. ANTANAITIS, Algirdas T. Apie knygų recenzavimą ir kritiką. *Žurnalistika*. Chicago, 1974.
2. BALIUTYTĖ, Elena. Laiko įkaitė ir partnerė: lietuvių literatūros kritika 1945–2000. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2002. ISBN 9955475220X.
3. BITINIENĖ, Audronė. Publicistinis stilius. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2007. ISBN 9789955202196.
4. CUDDON, John Anthony *The Penguin Dictionary of Literary Terms and Literary Theory*. London: Penguin Books, 1992. ISBN 0140513639.
5. DAUJOTYTĖ, Viktorija. Lietuvių literatūros kritika. Akademinio kurso paskaitos. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2007. ISBN 978-9955-33-021-9.
6. DRUNGYTĖ, Erika. Melodijos ir prasmės. *Nemunas*. 1997, Nr. 12. ISSN 0134-3149.
7. GUDONIENĖ, Vilija. Įvadas į masinės komunikacijos studijas. Vilnius: Žara, 1999. ISBN 316.77(075.8).
8. JAKIMAVIČIUS, Liudvikas. Vamzdis: rašinėliai. Vilnius: Versus aureus, 2010. ISBN 978-9955-34-297-7.
9. JASTRAMSKIS, Deimantas. Žiniasklaidos ekonomika: naujiųjų organizacijos, verslas, modeliai ir veiksniai. *Medijos, žiniasklaida, žurnalistika tradicinėje ir tinklaveikos visuomenėje*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2012. ISBN 978-609-459-083-2.
10. JUNDZE, Arno. Apie kritiką spaudoje, akademizmą ir nekokį kvapelį, kuris lydi šiuos procesus. *Metai*. 2009, Nr. 1. ISSN 0134-3211.
11. KEBLYS, Kęstutis. Smulki kritikos rasa. Vilnius: Versus aureus, 2011. ISBN 9789955343370.
12. KMITA, Rimantas. Kur šiandien yra literatūros kritika? [Interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2010-01-27-rimantas-kmita-kur-siandien-yra-literaturos-kritika/39550>> [žiūrėta 2010 m. spalio 27 d.].
13. KMITA, Rimantas. Skaitymo sutrikimai [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2011-01-04-rimantas-kmita-skaitymo-sutrikimai/55603>> [žiūrėta 2012 m. spalio 8 d.].
14. KUKULAS, Valdas. Dešimt tezių, kurias turėtų patikrinti kritika. *Literatūra ir menas*. 1998 m. rugsėjo 12 d., ISSN 0233-3260.

15. Literatūros kritika: gyva ar mirusi? *Metai*. 2004, Nr. 2. ISSN 0134-3211.
16. MACEINA, Antanas. Literatūrinės kritikos prasmė. *Raštai*. Vilnius: Margi raštai, 2004. T. IX. ISBN 9986-09-263-9.
17. MARCINKEVIČIENĖ, Rūta. Žanro ribos ir paribiai. Spaudos patirtys. Vilnius: Versus aureus, 2008. ISBN 9789955341178
18. MARCINKEVIČIENĖ, Rūta. Žanrų kaita posovietinės Lietuvos dienraščiuose. *Darbai ir dienos*. Kaunas: VDU, 2008. ISSN 1392-0588.
19. MAŽYLĖ, Jolanta. Rašto raiškos (spaudos) žanrų klasifikavimas: tradicija ir konvergencija. *Medijos, žiniasklaida, žurnalistika tradicinėje ir tinklaveikos visuomenėje*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2012. ISBN 978-609-459-083-2.
20. McQUAIL, Denis. *Mass Communication Theory*. London: SAGE Publications, 1990. ISBN 9781849202923.
21. PARULSKIS, Sigitas. Juokingoji kritika. *Veidas*, 2003 m. vasario 6 d. ISSN 1392-5165.
22. PARULSKIS, Sigitas. Prie krosnies užvertų durelių. *Šiaurės Atėnai*, 2003 m. sausio 11 d. Nr. 635. ISSN 1392-7760.
23. RAGUOTIS, Bronius. Literatūros recenzija. *Žurnalisto žinynas*. Kaunas: Vilius, 1992. ISBN 9986425182.
24. SPRINDYTĖ, Jūratė. Grįžkim prie abėcėlės. *Literatūra ir menas*. 2004 m. kovo 5 d. ISSN 0233-3260.
25. SVENTICKAS, Valentinas. Kritika dažnai įsivaizduojama kaip teisėja... 2009 kritiko pastraipos. Vilnius: Žuvėdra, 2009. ISBN 978-9955-669-49-4.
26. Tarptautinių žodžių žodynas. Vilnius: Alma littera, 2005. ISBN 9955-08-100-7.
27. ŽEMGULYTĖ, Paulina Kaip interpretuojama literatūra. *Literatūra ir menas*. 2002 m. balandžio 19 d. ISSN 0233-3260.
28. Žurnalistikos enciklopedija. Vilnius: Pradai, 1997. ISBN 9986-776-62-7.
29. БЕЛЬЧИКОВ, Николай. Рецензия. Литературная энциклопедия 1929–1939. 11 т. Москва: Издательство Коммунистической Академии, 1939. Prieiga per internetą: <http://feb-web.ru/feb/litenc/encyclp/>.
30. ЛИСИЦИНА, О. С. Рецензии. Как её писать? [Интеракtyvus]. Prieiga per internetą: <<http://www.publiclibrary.ru/readers/otlichnik/learn-kak-napisat-recenziju.htm>> [žiūrėta 2012 rugsėjo 12 d.].

Communicative Aspects of Literary Review Genre

Eugenija Valienė

Summary

Literary review is a genre between journalism and literary sciences. Consequently as literary review transforms, it has the problems of critic competency. According to literary scholars, this genre disappears from the literary press. Reasons of this process may be the former totalitarian regime, deficient attention on the cultural policy level (frequently – a lack of funding) and worthlessness of review/ reviewer.

In Lithuanian literary theory literary review is discussed a little bit. In traditional Lithuanian journalism theory literary review is assigned to a group of analytic press genres, but this distinction is relative. Genre boundaries increases the mobility of literary reviews in species diversity, make it more flexible in respect of the reader. Changed socio-cultural conditions lead to extension of functions of review. Literary review situation in Lithuanian literary field is deplorable – this is opinion of the Lithuanian public discourse. To present literary review situation, to discuss it and distinguish the cause of it are the purpose of this article. Communication and media economics aspects are also important for genre of literary review, so therefore some things of this are analyzed too.